

Пена Л. І.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

УКРАЇНСЬКИЙ ФЕМІНІКОН: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ М. П. БРУС «ФЕМІНІТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ГЕНЕЗА, ЕВОЛЮЦІЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ»)¹

Наукові зацікавлення доцентки кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Марії Брус характеризуються актуальністю і перебувають у руслі сучасних наукових парадигм. Об'єктом її досліджень стала фемінітивна підсистема української мови, яка є великою за обсягом, різноманітною за значенням та неоднорідною за функціонуванням частиною українського лексикону. Зазначимо, що фемінітивна проблематика перебуває в полі наукового зору М. Брус уже довгий час. Про це свідчать захист 2001 року кандидатської дисертації на тему «Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI–XVII століть: словотвір і семантика» та численні публікації в різних виданнях України й за кордоном (Польщі, Угорщині, Чехії).

Назви на позначення осіб жіночої статі останнім часом особливо активно входять у вжиток, стають невід'ємною ознакою мовлення як повсякденного, розмовного, так і професійного, офіційно-ділового. Серед пересічних мовців, з одного боку, і мовознавців, з іншого, спостерігаємо різне, навіть протилежне ставлення до використання таких лексем: дехто позитивно сприймає ці мовні одиниці, усіяло вітаючи їхню наявність у мові, пропагуючи їх; дехто – негативно; інші ж вважають, що фемінітиви – це прерогатива тільки розмовного мовлення, однак варто їх уникати під час офіційно-ділових контактів. Розширенню сфери вживання загальних назв жінок сприяло і закріплення їх у змінах до чинного українського правопису (2019 р.). Але як би конкретний мовець чи конкретна мовчиня не сприймали найменування осіб жіночої статі, процес активного входження фемінітивів у мову не можна ані заперечити, ані зупинити. Так само не можна заперечити того, що вони існували в нашій мові здавна. Це підтверджено численними писемними пам'ятками різних періодів, які ретельно опрацювала М. Брус, наслідком чого став словник фемінітивів, що налічує понад 8000 одиниць (Брус М.П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Частина друга. Словник. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 640 с.). Отож загальні жіночі номінації не є породженням останніх років чи десятиліть, не є чимось штучним, привнесеним у мову у зв'язку з новими тенденціями чи віяннями. Вони є органічною складовою частиною української лексичної скарбниці.

Тому безсумнівно, що монографія М. Брус «Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування» є на часі. Обґрунтовуючи актуальність теми, дослідниця в *Передмові* зазначає: «Важливість поглибленого вивчення історії української мови на всіх рівнях і в різних аспектах, усвідомлення процесу становлення власної писемної традиції, особливостей формування окремих лінгвальних величин зумовили опрацювання в діахронному і синхронному виявах одного зі складників мовної системи – категорії жіночості» (с. 5).

Рецензована монографія, яка є комплексним дослідженням історії загальних жіночих назв, складається з чотирьох розділів. Перший із них – «Науково-теоретичні засади дослідження загальних жіночих номінацій у сучасному мовознавстві» – висвітлює проблему історичного вивчення фемінітивів, теоретико-методологічні положення й підходи до з'ясування проблем фемінітивотворення, принципи діахронного і синхронного аналізів найменувань осіб жіночої статі. Авторка, проаналізувавши лінгвістичні праці, у яких більшою чи меншою мірою відображені окремі питання функціонування і творення фемінітивів, констатує, що історія жіночих особових назв української мови репрезентована в багатьох загальних і спеціальних наукових студіях, однак непослідовно і фрагментарно, з урахуванням одного чи кількох аспектів вивчення цієї групи лексики. Зокрема, М. Брус узагальнила напрацювання багатьох авторів минулого й сьогодення про фемінітиви української мови (праці О. Потебні, Л. Булаховського, В. Німчука, П. Коваліва, І. Ковалика, П. Білоусенка, С. Семенюк, І. Фекети та ін.), болгарської мови (О. Захаревич), російської (В. Виноградов, О. Земська), чеської (М. Докуліл, Г. Нещименко), німецької (Д. Нюблінг), підвівши до висновку, що «проблематику вивчення фемінітивів української мови визначали переважно лексикографічні й словотвірні студії, невеликою мірою граматичні, лексикографічні, діалектологічні, антропологічні й інші» (с. 25). Авторка також обґрунтовує термінологічний зміст низки понять, визначальних для досліджуваної проблематики, зокрема: категорія жіночості, фемінітивна підсистема, фемінітивність, фемінітивотворення та ін.

У другому розділі «Формування субстантивів із фемінітивним значенням у дописемний протокраїнський період» з'ясовано питання зародження лінгвальної категорії жіночості, початок якої сягає ще індоевропейської доби. Власне тоді, акцентує вчена, «первинними виразниками ознаки жіночості стали окремі спільноіндоевропейські корені, що лягли в основу найдавніших іменників зі значенням особи жіночої статі та набули статусу сформованих номінативних одиниць уже на

¹ Брус М.П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Частина перша : монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.

спільнослов'янському мовному ґрунті» (с. 64). Самостійний розвиток розглядуваної категорії, за твердженням М. Брус, припав саме на спільнослов'янський період, коли простежується збільшення кількості фемінітивів унаслідок творення різними як морфологічними, так і неморфологічними способами (префіксація, конфіксація, складання, субстантивізація тощо), виникнення структурно-семантичних похідних, мотивованих індоєвропейськими та праслов'янськими коренями, розширення семантичної структури слів. Аналіз зафіксованих фемінітивів дав змогу дослідниці дійти висновку, що у праслов'янській мові, крім утворення нових фемінітивів від різночастининомовних основ суфіксальним, конфіксальним, префіксальним, флексійним способами та основокладанням, характерним було розширення семантичної структури лексичних одиниць і поява багатозначних слів із фемінітивною семантикою.

Третій розділ «Основні закономірності розвитку загальних жіночих назв у писемній українській період» присвячений аналізу (аналізуванню – термін, якому віддає перевагу М. Брус; імпонує також авторське вживання *фіксування* замість усталеного *фіксація*, *систематизування* замість *систематизація*, *характеризування* замість усталеного *характеристика* (у значенні процес, а не результат), *класифікування* замість *класифікація*, *інтерпретування* замість *інтерпретація* тощо) фемінітивів у різні періоди розвитку української мови: XI–XV ст., XVI–XVII ст., XVIII–XIX ст. XX ст., XXI ст. Вибір саме такого поділу М. Брус аргументує на початку кожного підрозділу. Дослідниця наголошує, що в давньоукраїнський період становлення категорії жіночості було зумовлене формуванням власної літературної мови з унікальною вимовою та графікою. На українському писемному ґрунті найменування жінок відображали взаємодію спільнослов'янських, старослов'янських і питомих українських мовних традицій. Порівняно з давньоукраїнським періодом, за спостереженнями вченої, фемінітивна підсистема староукраїнської мови охоплювала вдвічі більше номінацій, що було зумовлено як лінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками. Розвиток фемінітивної підсистеми нової української мови, як зазначає науковиця, означений становленням і формуванням літературної мови на живій народній основі, відмінній від попередньої доби, тому, зрозуміло, «категорія фемінітивності перебувала під впливом народно-розмовної стихії і ввібрала чимало рис із живого мовлення та віддалилася від староукраїнської основи, насиченої церковнослов'янською і західноєвропейською лексикою» (с. 169). На формування мовної категорії жіночості у XX столітті особливо вплинули процеси соціалізації жінки в цей період і, як наслідок, – ідеологія фемінізму. Початок XXI століття характеризується активним творенням і використанням загальних жіночих номінацій, які, за словами М. Брус, «виліпилися в загальну тенденцію фемінізації української мови та всього українського суспільства» (с. 231).

У межах кожного періоду М. Брус виокремлює групи фемінітивів за різними ознаками (назви жінок за посадовими функціями й обов'язками чоловіків; за родинними зв'язками і стосунками; за соціальним, майновим, сімейним, ситуативним станами; за зовнішніми та внутрішніми рисами; за церковно-релігійними ознаками; за віковими й фізіологічними ознаками; за національними ознаками тощо), аналізує основні способи їхнього творення, визначає продуктивні й непродуктивні словотвірні типи, а також вказує функційні характери-

стики жіночих номінацій. Деякі теоретичні узагальнення цього розділу вдало й доречно оформлені у вигляді таблиць. Безсумнівним позитивом рецензованої монографії є те, що в ній охарактеризовано особливості функціонування найменувань жінок у різних формах загальнонародної мови – літературній, жаргонній та діалектній.

У четвертому розділі «Фемінітиви в ареальному, соціокультурному та лінгвокультурологічному вимірах» здійснено етнолінгвістичну характеристику назв жінок, інтерпретовано фемінітиви з погляду соціолінгвістики, дано лінгвокультурологічну оцінку найменувань жінок, оскільки категорія жіночості розвинулася в тісних взаємозв'язках і взаємовпливах мови та народу як її носія, мови й соціуму, мови й культури. У монографії акцентовано, що у процесі історичного розвитку зафіксовані фемінітиви стали відображенням національної самобутності й неповторності українського народу; фемінітивна підсистема складалася не як відокремлена мовна субстанція, а «в контексті загальнонаціонального мовного розвитку і під значним впливом позамовних чинників. Як одна з найбільш історично зумовлених категорій у лексиконі української мови, виразила красу, силу й ментальність українського народу, уособлену в жіночих образах» (с. 296). Найменування жінок є цікавими і з погляду соціолінгвістичних досліджень та відображають, як на базі джерельного матеріалу переконливо доводить М. Брус, особливості суспільного розвитку українців, зокрема спеціалізацію жінки в українському суспільстві, її роль і значення, починаючи з найменшого соціального колективу (сімейного) до найбільшого (професійного). Оскільки найменування жінок є надбанням не лише мови, а й усієї національної культури, результатом культурного розвитку нації, то закономірним є їх розгляд із позицій лінгвокультурології, що виліпилося в окремий підрозділ монографії. На основі аналізу фемінітивів авторка висновує, що «під впливом соціально організованого й морально розвиненого суспільного та родинного українського життя сформувався загальний позитивний образ жінки в системі національної культури» (с. 355).

У монографії репрезентоване потужне наукове підґрунтя, на яке опиралася М. Брус, досліджуючи українські фемінітиви. Про це засвідчує *Список наукової літератури* (с. 356–404), який, на жаль, не пронумерований, однак, за нашими приблизними підрахунками, налічує понад 700 джерел. Авторка брала до уваги не тільки напрацювання українських мовознавців у галузі фемінітивотворення й фемінітивовживання, а й зарубіжних, зокрема польських, російських, німецьких, англійських та ін. Перелік укомплектований науковими розвідками вчених інших галузей знань, дотичних до розглядуваної проблематики. Вражає також *Перелік використаних джерел*, на основі яких сформована база українських фемінітивів різних епох. Авторка окремо подала *Пам'ятки української мови* (с. 405–418), *Твори української літератури* (с. 419–429), *Лексикографічні праці* (с. 430–437).

Для зручності читання в монографії вміщено *Умовні скорочення*.

Отож ствердимо, що українська лінгвістика поповнилася ґрунтовним, різноаспектним, системним дослідженням категорії жіночості як лінгвального феномена, а також як ареального, соціолінгвістичного, лінгвокультурологічного явища. Вона буде корисною для широкого кола користувачів – науковців, викладачів дисциплін філологічного спрямування, редакторів, журналістів, студентів та вчителів.